

Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen

Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-7139-4

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2024

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2024

Omslagsfoto: Mattias Tarestad

Innehåll

Syfte och mål	4
Inledning – förutsättningar, omfattning, sammanhang och innehåll	5
Grundläggande juridiska förutsättningar	5
Angränsade vägledning och allmänna råd från Konsumentverket	6
Angränsande vägledning från Naturvårdsverket	6
Rekommendationens omfattning	7
Rekommendationens sammanhang	7
Innehåll och begränsningar	7
Tillämpning	7
Vad är ledarledda aktiviteter i de svenska fjällen?	8
Ledarledda aktiviteter ur ett riskperspektiv	8
Samlad kompetens	9
Utbildningens önskade resultat	10
Grundläggande frågeställning	10
Ledarens förmåga att hantera situationer	11
Utbildarens ansvar och förutsättningar	12
Ramar för utbildare	12
Utbildarens allmänna förutsättningar	12
Utbildarens specifika förutsättningar	13
Branschkontakt	13
Samverkan mellan utbildare	13
Ramar för utbildning	14
Utbildningsmetodik	14
Kvalifikationer	14
Utbildningslängd	15
Utbildningsmiljö	15
Praktisk erfarenhet	15
Bedömning av kompetens	16
Prövning	16
Efter utbildningen	16

Syfte och mål

Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen vänder sig i första hand till den som avser att utbilda ledare för ledarledd verksamhet i svensk fjällmiljö. Exempelvis ideella organisationer och kommersiella aktörer som utbildar fjälledare, men även folkhögskolor, yrkeshögskolor och andra utbildningsinstanser med liknande utbildningsverksamhet.

Syftet med Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda turer i fjällen är att skapa ramar för utbildning av olika ledare som leder grupper i fjällmiljö. Syftet är också att tydliggöra en grundläggande nivå på den samlade kompetens som en i fjällen verksam ledare behöver.

Målet är att genom de här ramarna säkerställa en miniminivå för genomförande av utbildningen, att främja en jämn nivå mellan olika utbildare samt att underlätta för utbildarens planering av utbildningen.

Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen ska kännas enkel, tydlig och lättillgänglig.

Inledning – förutsättningar, omfattning, sammanhang och innehåll

Grundläggande juridiska förutsättningar

De lagar och bestämmelser som i huvudsak rör ledarledda aktiviteter i fjällen reglerar deltagarnas säkerhet samt ledarens arbetsmiljö och egna säkerhet:

- Produktsäkerhetslagen (1977:1160). Ansvarig central myndighet är Konsumentverket.
- Arbetsmiljölagen (1977:1160). Ansvarig central myndighet är Arbetsmiljöverket.
- Skollagen (2010:800) saknar särskilda regler om förebyggande av säkerhetsrisker. I arbetet med säkerhet i skolan, för såväl elever som för lärare, berörs Skolverket, Skolinspektionen, Arbetsmiljöverket och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). Ett särskilt ansvar åvilar också förtroendevalda politiker i kommunal skolverksamhet samt huvudmännen för fristående skolor.

Angränsade vägledning och allmänna råd från Konsumentverket

För den som avser att bedriva ledarledd verksamhet i fjällmiljö finns också ett flertal publikationer utgivna från Konsumentverket.

Vägledning för att erbjuda säkra tjänster till konsument:

<https://www.konsumentverket.se/globalassets/publikationer/produkter-och-tjanster/gemensamt/vagledning-for-att-erbjuda-sakra-tjanster-till-konsument-konsumentverket.pdf>

Vägledning till säkra guidade turer på fjället:

<https://publikationer.konsumentverket.se/produkter-och-tjanster/resor-och-turism/vagledning-till-guidade-turer-i-fjallen>

Vägledning till guidade turer med snöskoter:

<https://publikationer.konsumentverket.se/produkter-och-tjanster/resor-och-turism/vagledning-sakra-turer-med-skoter>

Allmänna råd om glaciärsäkerhet:

Allmänna råd om glaciärsäkerhet (KOVFS 2008:5)

Angränsande vägledning från Naturvårdsverket

Naturvårdsverkets stöd till arrangörer av ledarledda och andra arrangemang i naturen:

<https://www.naturvardsverket.se/4a301f/globalassets/media/publikationer-pdf/8800/978-91-620-8894-1.pdf>

Rekommendationens omfattning

Detta dokument är en rekommendation till utbildare av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen. Denna grundläggande rekommendation riktar sig ej mot något särskilt verksamhetsområde utan det som berör samtliga aktiviteter i fjällen.

Rekommendationen är i grunden oberoende av årstid men varje årstid innebär unika utmaningar för den som leder en grupp på fjället. Detta bör såväl utbildare som ledare under utbildning behöva anpassa sin verksamhet efter.

Rekommendationens sammanhang

Detta dokument är ett stöd och ger en målbild för utbildare att planera en ledarutbildning och ger även en fingervisning kring en miniminivå för vilka kompetenser en ledare bör ha innan den börjar leda grupper i fjällmiljö.

Dokumentet ger ingen vägledning kring hur ledare under utbildning ska tillgodogöra sig de specifika kompetenserna och ej heller konkretiseras några utbildningsmoment i detalj. Den som avser att utbilda ledare behöver ha förmågan att tolka och applicera rekommendationerna på ett konkret och lämpligt sätt som passar den specifika utbildningen.

Värt att tänka på under och efter utbildning är att specifika aktiviteter kräver specifika kompetenser. En grundregel är att kompetenskraven på ledaren följer komplexiteten på en aktivitets arrangemang. Kraven på en ledares samlade kompetens ökar bland annat (men inte uteslutande) med:

- Aktivitetens tidslängd.
- Terrängens komplexitet.
- Terrängens otillgänglighet, en aktivitet långt ut i väglöst land innebär större utsatthet och mindre säkerhetsmarginaler än en aktivitet nära allfarvägar.
- Kommunikationsbegränsningar.
- Enskilt ledarskap kontra ett ledarteam.
- Minskande lokalkännedom, oregelbundna aktiviteter i ny terräng innebär större utsatthet och mindre säkerhetsmarginaler än en aktivitet som utförs regelbundet i välkänd terräng.
- Gruppens storlek.
- Årstid och väderförhållanden.

Innehåll och begränsningar

Detta dokument fokuserar på:

- Säkerhet och riskhantering.
- Utbildning av ledare för ledarledda turer enbart i de svenska fjällen.
- Ramar för utbildning och utbildare.

Tillämpning

Denna rekommendation är allmänt formulerad vad gäller utbildares förutsättningar och kompetenskrav för ledare under utbildning. Avsikten är att olika aktörer såsom utbildare, arbetsgivare eller branschorganisationer samordnar sig och kan ta stöd i detta dokument i sitt arbete.

Vad är ledarledda aktiviteter i de svenska fjällen?

I de svenska fjällen arrangeras många olika typer av ledarledda aktiviteter under både sommar- och vinterhalvåret. En ledarledd aktivitet kan ske under olika former och ha olika syften och mål. Gemensamt för samtliga aktiviteter är att de genomförs med en grupp deltagare i utomhusmiljö i fjällen under ledning av en eller flera ansvariga ledare.

Gemensamt för dessa ledarledda aktiviteter är också att det finns en, formell eller informell, organisatör som har ett ansvar. Formerna för såväl organisation som ansvarsförhållanden kan variera. För exempelvis kommersiella aktiviteter eller aktiviteter i skolans värld kan ett sådant ansvar vara väldefinierat. För exempelvis ideella aktiviteter eller föreningsarrangemang kan ledarens roll och ansvar ibland vara mindre definierat. Ur säkerhetssynpunkt och för att hantera risk och förebygga olyckor är en tydlig ansvarsbeskrivning att föredra men faktum kvarstår att alla typer av arrangemang som leds av en, formell eller informell, ledare innefattar risker som behöver hanteras.

Ledarledda aktiviteter ur ett riskperspektiv

Oavsett om aktiviteten arrangeras kommersiellt, ideellt eller inom ramarna av en utbildning så innefattar alla ledarledda aktiviteter mer eller mindre inneboende risker. En ledares ansvar är att anpassa aktiviteter efter deltagarnas förmåga och på ett korrekt systematiskt sätt identifiera, värdera och hantera riskerna så att aktiviteten blir så säker som praktiskt möjligt. Vidare har ledaren ett ansvar att tydligt och transparent sätt informera deltagarna om de kvarvarande riskerna samt säkerställa deltagarnas förmåga att hantera eventuell kvarvarande risk.

Utbildning av ledare för ledarledda turer i fjällen bör främja både förståelse för och praktisk tillämpning av systematiskt säkerhetsarbete och riskhantering. Bra förberedelser bidrar till att ge goda upplevelser, något som främjar såväl deltagare som ledare vid alla ledarledda aktiviteter.

Ett systematiskt säkerhetsarbete och riskhantering ligger till grunden för att undvika oönskade händelser och säkerställa att lagstiftningen följs.

Samlad kompetens

En ledares samlade kompetens avgör ledarens möjligheter att hantera olika situationer som kan uppkomma under ett arrangemang i fjällmiljö. Denna kompetens kan beskrivas som: *en tillräckligt god förmåga för att utföra specifika uppgifter i ett specifikt sammanhang och uppnå ett önskat resultat.*

Denna tillräckligt goda förmåga består av både teoretisk kunskap och praktiska färdigheter som ledare under utbildningen behöver tillgodogöra sig. Även egenskaper och inställning kan spela en viktig roll för den samlade kompetensen hos ledaren.

Den tillräckligt goda förmågan byggs fördelaktigt upp över tid och såväl praktisk erfarenhet som strukturerade utbildningsmoment krävs för att bygga en bra grund.

Önskat resultat utifrån det perspektiv som detta dokument tar avstamp i innebär i korthet en tillräckligt säker aktivitet. Vad som menas med tillräckligt säker definieras utifrån den information och de förväntningarna som gruppen av deltagare inklusive ledare hade inför arrangemanget.

Utbildningens önskade resultat

Grundläggande frågeställning

Att bli en bra ledare är ett livslångt uppdrag och inget som ryms i en enskild utbildning. För att hantera framtida uppdrag på ett önskvärt sätt är det viktigt att en deltagare under utbildning får tillgodogöra sig tillräckliga förmågor och färdigheter samt får möjlighet att utveckla sina personliga egenskaper och utveckla en professionell inställning till sin ledarroll, oavsett om ledaren verkar i yrket eller på frivillig basis.

Frågan alla utbildare bör ställa sig är:

- *Hur gör vi för att förbereda den framtida ledaren så att den kan utföra uppgifter inom ramarna för utbildningens syfte och mål och uppnå önskvärt resultat?*

Ledarens förmåga att hantera situationer

Under utbildningen bör den blivande ledaren via utbildningsmoment, övning, handledarledd praktik och någon form av prövning eller examinering visa att den har den samlade kompetensen för att bland annat (men inte uteslutande) kunna:

- Förebygga olyckor och säkerställa deltagarnas säkerhet under aktiviteten.
- Planera, genomföra och följa upp aktiviteter i enhetligt med Konsumentverkets krav på systematiskt säkerhetsarbete.
- Känna till och använda sig av bästa möjliga tillgängliga information vid planering av en aktivitet.
- Ha en tillräcklig teknisk överförmåga i de aktiviteter som ska ledas.
- Ha tillräcklig kompetensnivå för att leda en specifik aktivitet under olika yttre förutsättningar.
- Identifiera, analysera och värdera de risker som aktiviteten innefattar på ett korrekt sätt samt välja lämpliga åtgärder för att hantera dessa risker.
- Vara förmögen att kommunicera de kvarvarande riskerna samt instruera deltagare på ett pedagogiskt sätt för att säkerställa att den kvarvarande risken är på en minimal och acceptabel nivå.
- Förstå, följa och förklara säkerhetsrutiner.
- Uppvisa goda ledaregenskaper vilket innebär att på ett lämpligt sätt ta hand om, läsa av samt kommunicera med deltagare, även under stress och krävande förutsättningar.
- Anpassa aktiviteter till en lämplig nivå efter deltagarnas förmåga.
- Vara flexibel och kunna hantera oförutsedda händelser, vara förmögen att avgöra när en aktivitet bör avbrytas samt vara kapabel och redo att hantera förekommande olyckshändelser.
- Förstå de utmaningar som uppstår i samband med olika nödsituationer på fjället och agera korrekt såväl för att hantera situationen på händelseplatsen som att starta en larmkedja och informera larmcentral och räddningsmanskap.

För att säkerställa att uppnå utbildningens önskade resultat och ledarens förmåga att hantera situationer är det viktigt att utbildaren funderar över den samlade kompetens ledaren under utbildning behöver.

Utbildarens ansvar och förutsättningar

Ramar för utbildare

Att utbilda ledare som ska vara verksamma i svensk fjällmiljö är ett ansvarsfullt uppdrag. Eftersom det inte finns en färdig mall att använda och utan extern styrning och tillsyn är utbildarens behov av egenkontroll och intern kvalitetssäkring stort. Det är troligt att olika utbildare och utbildningar via skilda vägar kan uppnå likvärdiga resultat. Slutmålet bör vara att en ledare under utbildning ska vara redo för de uppgifter som väntar efter utbildningens slut. Ledaren under utbildning bör också lämna utbildningen med tillräcklig självkänedom, förmåga att förstå sina egna begränsningar samt en färdplan för fortsatt kompetensutveckling. Det bör vara utbildarens ansvar att säkerställa att ledare under utbildning är lämpliga för utpekad verksamhet efter utbildningens slut.

Utbildarens allmänna förutsättningar

Olika utbildare kommer troligen ha olika förutsättningar och i vissa fall vara kopplade till specifika utbildningsformer, organisationer eller verksamheter. I så fall kommer de lagar, regler och riktlinjer som gäller för utbildarverksamheten i stort också gälla utbildningar av ledare för ledarledda turer i fjällen.

I det fall utbildningen drivs som en kommersiell verksamhet kommer gällande lagstiftning att vara styrande, företrädesvis Produktsäkerhetslagen och Konsumentköplagen.

Utbildarens specifika förutsättningar

Utbildare kan vara organiserade och bedriva utbildningsverksamheten på olika sätt men det finns en rad specifika förutsättningar som är gemensamma för samtliga utbildare bör bestå av bland annat (men inte uteslutande) av:

- För uppgiften lämpliga kvalifikationer.
- För uppgiften fullgod ämnesspecifik kompetens.
- För uppgiften fullgod pedagogisk kompetens.
- För ändamålet anpassad utbildningsmiljö vilket inkluderar tillgång till lämplig studiemiljö såväl ute på fjället som inomhus.
- En fördjupad förståelse för hur ledarledda fjällverksamheter bedrivs.
- En geografisk och social förankring i svenska fjällen med tillräcklig platskännedom och kontaktnät för att säkerställa såväl utbildningens kvalitet som att den bedrivs på ett hållbart sätt.
- En stabil verksamhetshistorik, vilken innefattar ett kontinuerligt och välutvecklat systematiskt säkerhetsarbete över en längre tidsperiod.
- Ett riskhanteringssystem som är väl förankrat och genomsyrar samtliga delar av den egna utbildningsverksamheten.

Branschkontakt

En utbildare bör ha god förankring inom de verksamheter ledare under utbildning förväntas vara verksamma efter utbildningen. Krav från arbetsgivare kan ge en god bild för utbildare av vad som förväntas av ledare under utbildning efter utbildningens slut. Varje utbildning bör i tillägg till att möta lagkraven anpassa sin verksamhet efter vad som efterfrågas av branschen samt säkerställa att ledaren under utbildning är förberedd och har den kompetens som krävs för framtida uppdrag.

Samverkan med branschorganisationer, medlemsorganisationer och liknande bör vara en obligatorisk del i varje utbildares omvärldsbevakning.

Samverkan mellan utbildare

Ett led i kvalitetssäkring och egenkontroll för varje utbildare bör vara att ha regelbunden kontakt med andra liknande utbildare inom samma fält. Det är ett sätt för både gemensamt lärande och utveckling. Detta erfarenhetsutbyte bör ske systematiskt med ett regelbundet fastställt tidsintervall.

Ramar för utbildning

Utbildningsmetodik

Utbildning av ledare kan vila på olika pedagogiska och filosofiska grunder. Denna rekommendation tar dock inte ställning kring vilken pedagogisk grund eller metod som lämpar sig bäst för specifika utbildningsmoment.

Varje utbildare bör anpassa utbildningsmetodiken efter de specifika inre och yttre förutsättningar samt på ett tydligt sätt kunna förklara hur den valda metodiken leder till de önskade resultaten och att ledaren utvecklar den samlade kompetens som krävs.

Oavsett val av modell eller metodik så bör utbildningen innehålla moment där deltagaren får utveckla egna färdigheter, reflektera kring den egna inläringen och under mentorskap praktisera nyvunna färdigheter i en realistisk fjällmiljö.

Kvalifikationer

Det är rekommenderat att utbildaren håller sig uppdaterad kring aktivitetsspecifika utbildningssystem, instanser och utbildare samt använder sig av dessa under utbildningens gång.

I det fall det för den ledarledda aktiviteten finns en:

- kvalificerad specifik utbildning eller,
- för ändamålet kvalitetssäkrad utbildande organisation eller instans

bör denna användas och implementeras. Det kan ske genom certifiering, kvalificering, diplomering eller liknande av en tredje part som är allmänt accepterad som officiell eller inofficiell branschstandard. Det gynnar standardisering, kvalitets-säkringen av den egna utbildningen samt underlättar jämförbarheten mellan olika utbildare.

Utbildningslängd

Hur lång en utbildning bör vara för att en ledare under utbildning ska uppnå en tillräckligt god förmåga är inte möjligt att ge ett entydigt svar på. Det beror på vilka förkunskaper som eleven går in i utbildningen med. Utbildaren bör antingen anpassa utbildningens längd efter elevernas förkunskaper eller säkerställa elevernas förkunskaper genom ett lämpligt antagningsförfarande.

Som utgångspunkt kan det anses nödvändigt att utbildningsmoment och kunskapskontroller fördelat över hela året samt att alla årstider samt säsonger i fjällen bör innefattas för att säkra en bra erfarenhetsbas.

Utbildningens längd bör vara oavsett mer än tillräcklig för att ledaren ska uppnå en tillräcklig samlad kompetens för den ämnade verksamheten.

Vid tvekan kring tillräcklig utbildningslängd är ett längre alternativ mer fördelaktigt än ett kortare. Utbildare av eventuella intensivkurser, modulutbildningar och liknande bör tydligt beskriva metoder för att säkerställa att en ledare under utbildning ska få tillräcklig tid till egen färdighetsträning och att skaffa den erfarenhet som krävs.

Utbildningsmiljö

För att utbilda ledare som ska vara verksamma i svensk fjällmiljö krävs att utbildningen sker i en verklighetstrogen miljö. En majoritet av utbildningen bör vara förlagd i fjällen. Utbildare bör främja att ledaren under utbildning får så mycket erfarenhet så möjligt av att under realistiska former för att på olika sätt utveckla sina förmågor och färdigheter så att den motsvarar kompetenskraven.

Praktisk erfarenhet

För att utveckla sin samlade kompetens och bygga upp den mängd erfarenhet som krävs så bör ledaren under utbildning ges möjlighet till praktik eller annan liknande verklighetstrogen träning. Detta bör vara en obligatorisk del av utbildningen.

Bedömning av kompetens

Det bör vara utbildarens ansvar att säkerställa att ledaren under utbildning tillgodo- gör sig, utvecklar och får upprepade möjligheter att visa upp sin samlade kompetens.

För att avgöra vilken samlad kompetens som krävs är det viktigt att bedömning och prövning ställs i relation till de arbetsuppgifter som ledaren under utbildning förväntas kunna genomföra på egen hand efter utbildningen.

Ur fjällsäkerhetssynpunkt har utbildaren en viktig roll att objektivt bedöma ledarens förmåga att hantera det framtida ledaruppdraget. Det bör också utbildarens ansvar att säkerställa att ledare under utbildning som ej bedöms uppfylla kompetens- kraven blir medveten om det och inte tar sig an uppgifter efter utbildning som ligger utom ledarens samlade kompetens. I de fall en ledare under utbildning bedöms vara olämplig för de uppgifter som väntar efter utbildningen så har utbildaren ett ansvar att inte utfärda diplom eller annat intyg som tyder på att ledaren har genomgått utbildning med godkänt eller fullgott resultat.

Prövning

Vid prövning av ledaren under utbildning och bedömning av kunskap, färdigheter, förmågor eller kompetens bör rätt verktyg användas för rätt uppgift.

Då den nödvändiga samlade kompetens som en ledare behöver kunna visa upp kan ha en bred spännvidd och innefattar såväl konkreta tekniska färdigheter som abstrakta förmågor och personliga egenskaper så bör en blandning av olika bedömningsmetoder och prövningar tillämpas.

Det bör också finnas möjlighet till upprepade tillfällen för ledaren under utbildning att uppvisa sin kompetens. Utbildaren bör ha möjlighet att dels testa specifika färdigheter och förmågor vid specifika tillfällen, dels göra en samlad bedömning över en längre tidsperiod.

Konkreta färdigheter (ofta kallat ”hard skills”) kan vara enklare för en utbildare att bedöma och enklare för en ledare under utbildning att uppvisa vid ett specifikt tillfälle. Mer abstrakta men lika viktiga förmågor (ofta kallat ”soft skills”) kan vara svårare att sätta fingret på och där behöver utbildaren förmodligen skapa situationer och aktiviteter som löper över tillräcklig tid för att deltagaren får möjlighet att uppvisa dessa förmågor vid en rad olika tillfällen med olika deltagare, i olika miljöer samt med olika yttre förutsättningar.

Efter utbildningen

Olika arbetsgivare, bransch- eller medlemsorganisationer kan ställa olika krav på en ledares kompetens och dokumentation över den samma. Utbildaren bör ha en god överblick över vilka krav som kommer ställas på den framtida ledaren i olika verksamheter på och i största möjliga mån försöka hjälpa ledaren under utbildning att möta dessa krav efter utbildningen.

Utbildaren bör också säkerställa att ledaren under utbildning får möjlighet att under utbildningens gång bygga en portfölj med dokumentation som stärker den samlade kompetensen.

Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen

Syftet med *Allmänna rekommendationer för utbildning av ledare för ledarledda aktiviteter i fjällen* är att skapa ramar för utbildning av olika ledare som leder grupper i fjällmiljö. Syftet är också att tydliggöra en grundläggande nivå på den samlade kompetens som en i fjällen verksam ledare behöver.

Målet är att genom de här ramarna säkerställa en miniminivå för genomförande av utbildningen, att främja en jämn nivå mellan olika utbildare samt att underlätta för utbildarens planering av utbildningen.

FJÄLLSÄKERHETSRADET